

АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Сучасний стан розвитку цивілізації характеризується надзвичайно гострою проблемою ресурсно-екологічної безпеки існування людства, чинниками якої є: ресурси планети обмежені, а кількість народонаселення і їх потреби зростають досить великими темпами; в процесі матеріального виробництва виникає антропогенний обмін речовин між людиною і природою, якому притаманний відкритий, незамкнений характер і який з точки зору економіки і особливо екології є нераціональним, недосконалим і природо руйнівним; інтенсифікація матеріального виробництва на основі використання НТП потребує широкомасштабного залучення ресурсів; екологічною нішою людського суспільства є вся планета і навколо планетарний простір і в ній практично неможливо організувати сталий, екологонебезпечний, регульований режим функціонування економіки; можливість виникнення непередбачуваних регіональних і глобальних міжнародних конфліктів внаслідок зростання політичних, національних і соціально- економічних суперечностей і протистояння між різними народами і країнами стосовно використання ресурсів.

В цих умовах дії суспільства мають бути зрівноваженими й адекватними нинішній екологічній ситуації, не повинні вступати в суперечність з природними і екологічними законами, не повинні призводити до негативних і незворотніх процесів у біосфері. Виробничо-господарська діяльність суспільства, напрями, способи, техніка і технологія природокористування та природоперетворення повинні бути збалансованими і ґрунтуватися на науково виваженому еколого-економічному прогнозі розвитку продуктивних сил.

Обґрунтуванню принципів соціально-екологічного майбутнього цивілізації, дослідженню теоретичних і практичних економіко-екологічних аспектів раціонального використання й охорони природних ресурсів присвячені наукові розробки вітчизняних вчених: Б.В. Буркинського , Б.М.

Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, В.М. Геєця, В.С. Кравців, В.І. Осипова, С.М. Стойко, В.І. Степанова, Ю.Ю. Туниця, С.К. Харічкова, В.Я. Шевчука та інших.

Для України питання вироблення стратегії екологічного сталого розвитку є дуже актуальним і водночас – надзвичайно специфічним, оскільки вимагає проведення фундаментальних досліджень усіх аспектів цієї проблеми. Провідну роль в успішному втіленні ідеї сталого розвитку в Україні відіграватиме те, наскільки органічно ми зуміємо вписати і розумно використати в інтересах Української держави так званий регіональний фактор. Для такої диверсифікованої в історичному, демографічному, екологічному відношеннях держави, як Україна, це принципово важливо.[5, с.197].

Екологічна ситуація в Україні в цілому так і в Одеській області залишається надзвичайно складною, навантаження на навколишнє природне середовище росте. Забруднення і виснаження природних ресурсів продовжує загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави. У той же час намічається тенденція до збільшення порушень вимог природоохоронного законодавства як підприємствами, установами й організаціями, так і органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також громадянами. Критична ситуація в природокористуванні в Україні формувалася протягом тривалого періоду внаслідок зневаги об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсномістких і енергоємних технологій, впровадження і нарощування яких здійснювалося екстенсивним способом - без створення відповідних очисних споруджень. Ці та інші фактори, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, привели до значної деградації навколишнього середовища України. Винятковою особливістю екологічного стану України є

те, що гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа призвела до значних структурних змін природно-ресурсного потенціалу країни.

Названі загрози екологічної безпеки країни і деякі специфічно регіональні, підтверджуються наступними характеристиками стану довкілля Одеської області.

Загальна площа земельного фонду області становить 3,3 млн.га. Сільськогосподарські угіддя складають майже 80% всієї земельної площі, рілля – понад 62% території або 78% від сільськогосподарських угідь. Показники землезабезпеченості на душу населення в області помітно вищі середніх у країні. На одного мешканця області пересічно припадає 0,97 га сільськогосподарських угідь, з них 0,8 га ріллі. Це відповідно, на 17% та на 19% вище показників середньої землезабезпеченості в Україні. Одещина виділяється значним поширенням сучасних фізико-географічних процесів, які погіршують якісну оцінку земель та ускладнюють їх використання. В межах області понад 1 100 ярів, майже 3,5 тис. зсувонебезпечних ділянок, майже 20% території області уражено карстом. Земельні ресурси Одеської області визначають пріоритетний розвиток аграрного і рекреаційного секторів економіки, є могутнім фактором її структурної переорієнтації. Стан земель в області характеризується тим, що надмірне розширення площі ріллі (78%) призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екосферу. Найбільш істотним фактором зниження продуктивності земельних ресурсів і зростання деградації агроландшафтів є водна ерозія ґрунтів. Значна площа систематично піддається вітровій ерозії, а також іншим негативним чинникам: засоленість, солонцюватість, перезволоженість, тощо. Нераціональне сільськогосподарське використання земель призводить до зниження

родючості ґрунтів через їх переушільнення, втрати грудкувато-зернистої структури водопроникності та аераційної здатності з усіма екологічними наслідками, що звідси випливають. Останнім часом посилились процеси деградації ґрунтового покриву, які зумовлені техногенним забрудненням. Найбільшу небезпеку для навколишнього середовища становить забруднення ґрунтів важкими металами, збудниками хвороб. На якісний стан земельних ресурсів та цілого ряду об'єктів галузей економіки істотно впливають гідрометереологічні та небезпечні екзогенні геологічні процеси і явища (просідання ґрунту, руйнування берегів узбережжя Чорного моря, річок та водосховищ). Площа малопродуктивних і деградованих земель Одеської області в 2006 р. склала (в тис.га): еродованих і засолених – 1314; солонцюваті – 70,5; з солонцевими комплексами – 3,8; кислі – 6; перезволожені – 77,9; заболочені – 17,7; кам'яністі – 14,9; забруднені важкими металами – 1279,3. [3]

Наявний в області природний, економічний, науковий і технічний потенціал, його історичні та географічні особливості дозволяють на основі оптимального використання природних, матеріально-технічних, трудових, інтелектуальних ресурсів створити систему земельних відношень ринкового типу, яка забезпечить охорону землі від її подальшої деградації. [6]

У межах області розташовані ділянки басейнів трьох великих річок – Дунаю, Дністра та Південного Бугу. До водного фонду області відносяться також 217 малих річок, 55 водосховищ, 15 лиманів, більш 800 ставків. За останні роки половина малих річок області припинила своє існування, а річища тих, що зосталися, замулені, засмічені, часто просто перетворені у звалища. Усе це є результатом господарської діяльності. Спрявлення річок, річищ, розорювання земель до зрізу води, знищення лісів, заплавлених лугов, розміщення тваринницьких ферм у водоохоронній зоні без виконання охоронних заходів, неправильне застосування та використання мінеральних добрив, отрутохімікатів призвело до знищення джерел життя – малих річок, що вносили істотну частку у формуванні водних ресурсів області.

Продовжує погіршуватись якість води у Дністрі, Дунаю, Південному Бузі. Так, за якісними показниками вода річки Дністер не відповідає навіть третьому класу води поверхневих джерел, тому очисні споруди Одеського водозабору на Дністрі не забезпечують стабільну якість питної води, що має відповідність ГОСТУ 28-74-82 «Вода питна». У складній екологічній ситуації перебувають придунайські озера, що є джерелами сільгоспводопостачання та зрошення земель, рибогосподарськими водоймами та об'єктами рекреаційного призначення. А озеро Ялпуг є, крім того, джерелом питного постачання для міста Болград. Вода всіх озер (крім озера Кагул), придатна для питного водопостачання, а для зрошення може використовуватися лише із застосуванням хіммеліорантів. Хаджибейський лиман перетворений у скидну каналу стічних вод Одеси, деградує і Куяльницький лиман, велику тривогу викликає екологічний стан Тилигульського лиману та багатьох інших водойм області.

Одеська область займає передостаннє місце в Україні за запасами підземних вод. В області експлуатується понад 5 000 тис. свердловин, проте третина з них перебуває у незадовільному технічному та санітарно-екологічному стані, що призводить до погіршення якості підземних вод. Під впливом щорічного виносу на поверхню ґрунтів та водойм значної кількості мінеральних добрив та отрутохімікатів відбувається забруднення підземних вод області аміаком, нітратами та пестицидами.

Великою проблемою є скидання стічних вод у водні об'єкти. Щорічно підприємствами, організаціями та установами Одеської області відводиться у поверхневі водойми майже 400 млн.м стічних вод. При цьому половина обсягу скидається без очищення або очищується недостатньо. Майже 20 млн.м стічних вод скидається щорічно на рельєф місцевості, що є порушенням водного та земельного законодавства України.

В області існує 124 комплекси каналізаційних споруд загальною потужністю 815 тис.м . При цьому 90% очисних споруд – в незадовільному технічному стані, або взагалі не працюють.

В останні 10-15 років виникла нагальна необхідність посилення міжнародної співпраці щодо захисту, контролю і зменшення значного негативного транскордонного впливу скидів забруднених стоків у водне середовище в басейнах Дністра, Дунаю.

Часто «добрі» наміри державних посадовців призводять до нових проблем. Приклад цьому – ситуація, що склалася навколо озера Сасик Одеської області Татарбунарського району.

З метою запобігання забрудненню водних джерел та для поліпшення екологічної та водогосподарської обстановки в області необхідно здійснити ряд організаційно-технічних та науково-технічних заходів, зокрема: будівництво нових та реконструкція очисних каналізаційних споруд; впровадження нових технологій очищення стічних вод; створення прибережних смуг та водоохоронних зон річок та водойм, зон санітарної охорони об'єктів питного водопостачання; виконання агролісомеліоративних та гідротехнічних робіт для збереження та відтворення водності малих річок; заходи щодо боротьби з водною та вітровою ерозією; захист від шкідливої дії вод; оптимізація господарської діяльності на землях водного фонду; специфікація та утилізація моніторингу вод з урахуванням басейнових потреб якості води; проведення інвентаризації водних об'єктів та гідротехнічних споруд на них; розвиток та реалізація існуючої нормативно-правової бази; створення єдиної системи аварійного оповіщення при виникненні надзвичайних ситуацій на водних об'єктах та ін.; створення механізму виведення з приватизаційного фонду земель водного фонду (при берегових смуг, зон санітарної охорони водних джерел).

В області експлуатується 35 комунальних, 325 відомчих і 547 сільських водопроводів, а також 2 479 джерел децентралізованого водопостачання. Централізованим водопостачанням охоплено 57% населених пунктів, у тому числі 37 міст і селищ міського типу, 582 села. Більш ніж у 170 селах населення користується привізною водою. В останні роки відзначається певна стабілізація рівня забруднення питної води

централізованих систем водопостачання, хоча в окремих районах він залишається досить високим внаслідок незадовільного санітарно-технічного стану більшості господарсько-питних водозагонів області.

Водоочисні споруди водопроводів неспроможні забезпечувати необхідну бар'єрну функцію. Таке становище склалося на всіх водопроводах, у тому числі й на Одеському. Будівництво нових водопроводів і реконструкція існуючих майже не ведеться внаслідок недостатнього фінансування. Законсервовано будівництво 3-х сільських групових водогонів: Кілійського, Дністровського і Татарбунарського. Відсутність необхідних асигнувань та дійових заходів на державному рівні спричинили розвиток у м. Одесі підприємницької діяльності з розробки пристроїв для додаткової обробки води, що подається системою води, централізованого господарсько-питного водопостачання та води з артезіанських свердловин. Загальна потужність існуючої на сьогодні мережі таких пристроїв, воду від яких реалізують населенню через торгівельну мережу, дозволяє забезпечити майже 20 відсотків населення Одеси питною водою в кількості орієнтовано 2 л на добу на одного споживача. Цей досвід часткового вирішення проблеми питного водопостачання міста є унікальним для України і свідчить про перспективність можливості виходу зі складної ситуації в умовах обмеженого державного фінансування шляхом використання підприємницької діяльності та коштів привозного капіталу.

Стан каналізування населених пунктів області значно гірший, ніж водопостачання. З 50 міст і селищ каналізовано лише 16. Сільські населенні пункти не каналізовані. Підприємствами і організаціями експлуатуються 126 каналізаційних очисних споруд, з яких 65% не забезпечують ефективної очистки стічних вод. Практично всі скиди стічних вод у водойми не відповідають санітарним вимогам і здійснюються в межах зон водокористування населення та інтенсивно забруднюють їх, що підтверджується даними лабораторних досліджень якості води. Перевищення

гігієнічних нормативів за мікробіологічними показниками виявляється в 30-38% досліджених проб, за хімічним складом – в 32-78%.

Однією з якісних характеристик техногенного навантаження на навколишнє середовище регіону та стану його екологічної системи є викиди шкідливих речовин. Статистичні дані стосовно кількості шкідливих викидів в атмосферне повітря Одеської області за 2003-2006 рр. представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка викидів в атмосферне повітря

Загальна кількість викидів в атмосферне повітря	2003	2004	2005	2006
По області, тис. тонн в т.ч.	116,3	140,7	141,1	140,1
-від стаціонарних джерел забруднення, тис. тонн	26,4	29,2	40,5	41,9

Рівень забруднення атмосферного повітря формується під дією ряду факторів. Першим з них є промислова ситуація, оскільки основними джерелами викиду шкідливих речовин є підприємства і транспортні засоби, більшість з яких розташовано в обласному центрі. На території області функціонує понад 2 тис. підприємств, а на обліку органів охорони перебуває майже 1 550 основних із них. У м. Одесі розташовано майже 400 найбільш потужних підприємств. Переважна частина транспортних засобів функціонує також у обласному центрі. Основна частина забруднюючих речовин як в області взагалі, так і Одесі, - це викиди транспортних засобів. Вони складають понад 80 відсотків від загальної кількості забруднюючих речовин, що надходять в атмосферне повітря.

Завдяки загальному складу промислової діяльності спостерігається тенденція спаду інтенсивності забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами від стаціонарних джерел, у той час, коли інтенсивність забруднення атмосфери автомобільним транспортом неперервно зростає.

Так, у 2008 році обсяг викидів склав 87,6 тис. тонн, що на 2,4 тис. тонн (на 2,7%) менше, ніж у попередньому році, проти 2006 року – на 37,5%. Основна частина забруднюючих речовин, викинутих в атмосферне повітря протягом 2008 року потрапила від усіх видів транспорту – 71,7 тис.

тонн, у тому числі від автотранспорту – 58,1 тис. тонн, авіаційного, залізничного та морського – 12,9 тис. тонн.

Аграрний сектор економіки за рівнем негативного впливу на природу прирівнюється сьогодні екологонебезпечних і багатовідходних галузей промисловості. Окрему групу токсичних відходів у цьому секторі становлять непридатні та заборонені хімічні засоби захисту рослин. За даними комплексної інвентаризації, проведеної у 2005 році, кількість цих відходів, накопичених в Одеському регіоні, сягає 1 800 тонн. Пестициди є джерелами забруднення ґрунту, атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод високотоксичними хімічними елементами і їх сполуками (ртуть, миш'як, кадмій, сурма, фтор, хлор та інші), здатні викликати віддалені ефекти в організмі людини – канцерогенну, тератогенну і мутагенну дію. На 159 складах області накопичено біля 1 800 тонн непридатних, або заборонених для подальшого використання хімічних засобів захисту рослин. В отрутомогильнику Одеського морського торговельного порту біля с.Алтестове Біляєвського району поховано 922 тонни хімічних речовин, 800 тонн з яких – ДДТ.

Одещина виділяється своєю територіальною організацією господарства та розселення населення. Головні економічні центри, портово-промислові комплекси та вузли, основні осередки рекреації розміщені вздовж морського узбережжя та по нижній течії Дунаю. Таке розміщення населення і господарства (приморсько-фасадне) пов'язане з величезною нерівномірністю антропогенного й техногенного навантаження на довкілля. Наявність бризових циркуляцій сприяє накопиченню забруднюючих речовин в атмосферному повітрі; значна кількість днів з туманами, інверсією в осінньо-

зимовий період також призводять до інтенсивного забруднення великих територій.

Несприятлива екологічна ситуація впливає на демографію регіону: загальна кількість населення по області станом на 01.01.2008 р. – 2 394,7 тис. осіб, природний приріст населення – (-7,4%) проти (-9,4%) по Україні.

Зазначені негативні явища в стані розвитку соціальної, екологічної та економічної підсистем регіону під дією екологічного фактора, свідчать про порушення його еколого-економічного балансу. В зв'язку з тим, що екологічні проблеми виявляються в першу чергу на регіональному рівні, то це зумовлює здійснення ефективної та дієвої регіональної політики всфері природокористування, екологічної безпеки та охорони здоров'я. Однак, в місцевому самоврядуванні управління економікою та соціальною сферою і управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища відокремлені, процеси ухвалення управлінських рішень в них недостатньо взаємопов'язані і координовані. В умовах зміни форм власності і реструктуризації, діюча система управління екологією і природними ресурсами не забезпечує узгодження економічних цілей підприємництва з природоохоронною метою даної території.

Розміщення і розвиток матеріального виробництва на території Одеської області повинні здійснюватись відповідно до її екологічної стійкості до антропогенних дій, при забезпеченні еколого-економічної збалансованості, яка можлива при умові розглядання рівноцінними матеріальні, духовні і екологічні потреби, що не забезпечуються за рахунок і на шкоду іншим.

Список літератури:

1. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому середовищі/Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи».-К.,2003

2. Статистичний щорічник України в 2006 році. Державний комітет з статистики України.-К.:»Консультант», 2007
3. Причорноморський екологічний бюлетень №1 (19).-Одеса, березень 2006
4. Буркинський Б.В., Степанов В.І., Харічков С.К. Природокористування: основи економіко-екологічної теорії.-Одеса,1999
5. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети.-К.:Наукова думка, 2006
6. Математичні методи розв'язання економіко-екологічних задач./Навчальний посібник за редакцією А.Ф.Кабака, С.К.Харічкова.-Одеса, 2005